

Margaret L. Meriwether, *The Kin Who Count: Family and Society in Ottoman Aleppo, 1770-1840*, Texas University Press, Austin, 1999, 256 pp., Index, Bibliography.

עד לפני שלושים שנה היתה המזרחנות האקדמית שפחתה החרופה של המזרחנות הפוליטית והתרבותית, שמטרתה הגלויה היתה להוכיח את עליונות המערב והנצרות על האסלאם. התוצאה היתה, שרוב המחקרים עסקו בטקסטים ובנושאים דתיים. רק בדור האחרון התחיל תהליך מוגבר של סינכרוניזציה בין לימודי המזרח התיכון לבין לימודי היסטוריה וסוציולוגיה כפי שהם נעשים היום בעולם הגדול. הכוונה, בין השאר, למחקרים על הרבדים הנמוכים של החברה ועל החיים האמיתיים בחברה זו. אחד התחומים החשובים במחקר זה הוא תחום המשפחה, בהיותו פחות שייך מעצם טבעו למדינה ולפוליטיקה הלאומית או דווקא לעילית החברתית. זה בוודאי אחד התחומים החשובים שבהם מתרחש בדור האחרון ניסיון לחיבור פורה בין סוציולוגיה היסטורית לבין לימודי המזרח התיכון. במחקרה על המשפחה בעיר חלב במאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה הצטרפה מרגרט מריווד'ר לחוקרים שעסקו בנושא זה לפנייה, אבל ספרה סובל מבעיה יסודית, הנעוצה בכך שהוא החל את חייו כעבודת דוקטור על הנכבדים (אֶעִיָאן) של חלב. המעבר מנושא זה להיסטוריה עממית קשה, שהרי החומר עוסק במאה משפחות העילית של חלב.

בספר חמישה פרקים. הפרק הראשון נותן סקירה מעולה של הנכבדים, אֶעִיָאן בשפת האזור, אותם תושבים ממעמד גבוה, שהשלטון העוסמאני נעזר בשירותם בשליטתו על הפרובינציות, ובכך הפך אותם למעשה לחוליית קישור בין המרכז ובין האוכלוסייה הנשלטת. פרק זה גם מתאר באופן כללי את חיי הכלכלה של העיר בתקופת פריחה זו של המאה השמונה-עשרה. הפרק השני עוסק בתיאור מבנה המשפחה בחלב ודן בשאלות כמו תפוצת משפחות מורחבות בקרב העילית ואוכלוסיית חלב בכלל, תוך השוואה עם מקומות אחרים באימפריה. הפרק השלישי דן בדפוסי בחירת בני זוג בחלב בתקופה זו, בחירה שבאופן לא מפתיע היתה מוגבלת למשפחות העילית. הפרק הרביעי מתאר כיצד ניסו המשפחות הללו בכל כוחן להימנע מחלוקת רכושן אחרי מות אבי המשפחה, במטרה לשמור על המשפחה מאוחדת זמן רב ככל האפשר. זהו פחות או יותר גם נושאו של הפרק החמישי,

המתאר דפוסי הקדשת וְקָפִים כאסטרטגיה של הגנה על המשפחה מפני התפרקות או אובדן הכנסות.

כפי שאמרנו, אין זה מחקר בהיסטוריה עממית, והניסיון של המחברת להשוות בין ממצאיה לבין מה שנמצא בערים עוסמאניות אחרות מאולץ, שכן כל המחקרים האחרים הקיימים עוסקים באוכלוסיות 'רגילות' מבחינה חברתית. אולם מה שיש למחקר הזה להציע מפצה את הקורא על חולשותיו, גם משום שחיי המשפחה של אֶעִיָאן חלב בעבר הם נושא מרתק וחשוב, וגם משום שבדרך עקיפה מציע החומר על האֶעִיָאן תובנות חשובות הנוגעות גם לחיי המשפחות מהמעמדות הנמוכים בעיר.

המחקר מבוסס על המקור הבלתי-נדלה של הסג'ל – פרוטוקול הקאדי של חלב – מקור שמעמדו בקרב החוקרים ירד בזמן האחרון, אולי מפני שקשה מאוד להשתמש בו כדי להשיב על שאלות של 'משמעות', היינו רגשות ונקודות מבט אישיות. עם זאת, בטווח הארוך אין תחליף למקור הזה. לא כל התעודות בסג'ל שימשו את המחברת במחקרה, אלא רק אלה שהופיע בהן אדם הנושא שם משפחה. כידוע, בחברות אסלאמיות מסורתיות אין משתמשים בשמות משפחה, אלא רק בשמות פרטיים ובשמות האבות. מהספרות על חברות אסלאמיות בעבר אנו יודעים, שבעניין זה היו לפעמים יוצאים מן הכלל, במיוחד כאשר היה מדובר בבית-אב בעל יוקרה חברתית מיוחדת בקהילה. המחברת מצאה כמאה משפחות כאלה בסג'ל של חלב, והמחקר מתבסס על קורותיהן. נראה לי, שמספרן הגדול של המשפחות הללו מלמד על החשיבות יוצאת הדופן של תופעת האֶעִיָאן בחלב. במחקרי על הסג'ל של העיר האנטולית בורסה במאה השבע-עשרה לא נתקלתי אף במקרה אחד של אדם שנשא שם משפחה (Gerber 1988).

בנושא המחקר עצמו מציגה המחברת לדיון את השאלות המחקריות הגדולות, שצפו ועלו בחקר מוסד המשפחה בעולם. היא מזכירה את ממצאי החוקרים הבולטים, מפרטת את הממצאים הנוגעים למזרח התיכון ומוסיפה ליריעה הזאת את התרומה הספציפית של העיר חלב. השאלה היסודית בחקר ההיסטוריה של המשפחה היא מה היה גודלן הממוצע, או האופייני, של משפחות בעבר. נקודת המוצא הידועה כאן היא, שבניגוד למה שחשבו בעבר, המשפחה האירופית בימי הביניים לא היתה משפחה רב-דורית מורחבת ונטתה יותר למודל הגרעיני. על-פי טענה זו שלט הדגם המורחב של המשפחה בחברות שמחוץ לאירופה. משפחה מורחבת כזאת פירושה היה לא רק מגורים בצוותא של כמה משפחות גרעיניות, אלא גם שליטה ריכוזית של פטריארך, המרכז בידיו את הרכוש והמחליט החלטות חשובות בעבור המשפחה המורחבת כולה. אולם הטענה שהדגם המשפחתי הזה שלט במזרח התיכון כבר הותקפה בעבר. הוא נמצא בלתי-ישימים לחלוטין לעיר בורסה של המאה השבע-עשרה ובלתי-ישימים גם לעיר אסטנבול של ראשית המאה העשרים. לעומת זאת הוא נמצא

ישים לאזורים כפריים במקומות שונים במזרח התיכון. במחקרים על אסתנבול ועל בורסה נמצא, שדגם המשפחה המורחבת לא היה יכול להתקיים בהן, ולו רק מסיבות טכניות, כגון תוחלת חיים נמוכה, שמנעה קיום משפחה רב-דורית ואף אילצה את הנשים לצאת לעבודה בעיר, שבה היה עליהן להתמודד יום-יום עם גברים. אולם השאלה הנורמטיבית של המודל שחברה זו שאפה אליו נותרה בלתי-פתורה. במלים אחרות, איננו יודעים אם היה או לא היה בבורסה של המאה השבע-עשרה אידיאל של משפחה מורחבת, שלא היה אפשר ליישם אותה. המחקר על חלב תורם בנקודה זו, שכן תנאי החיים הכלכליים של משפחות העילית בעיר זו אפשרו לממש את האידיאל הפטריארכלי, ואולי זו ראייה לקיומו של אידיאל כזה.

במפתיע, אך תוך התבססות על תיעוד רב, הממצא הראשי של מריווד'ר הוא שמשפחות האַעֲיָאן של חלב מימשו את המבנה הפטריארכלי, אם גם מימוש חלקי בלבד. היו שם משפחות שמתאימות להגדרה של קלאנים, שכללו כמה דורות והתקיימו בהרמוניה פנימית אשר שמרה על המבנה במצב תפקודי במשך עשרות שנים. אולם בצדן היו גם משפחות אַעֲיָאן ששלמות מבנית זו לא נשמרה אצלן כלל. במשפחות אחדות הגיעו הנשים לתפקידים של ניהול כספים (במיוחד של נכסי וְקָף), ולאזו דווקא בגלל אילוצים דמוגרפיים. אולם אם נזכור שהממצאים שנאספו עד כה מראים, שבמשפחות עממיות בערי המזרח התיכון לא התקיימו כלל הדפוסים הפטריארכליים, כי אז מובן שמשפחות האַעֲיָאן היו חריגות בתחום זה, לפחות באופן חלקי. עם זאת מוחלש תוקפה של מסקנה זו על-ידי תובנת השכל הפשוט, האומרת שעושר מושך אליו את המצויים בסביבתו הקרובה. ייתכן שהתשובה לטענה כי באירופה שלטה המשפחה הגרעינית כבר בימי הביניים, בעוד שהעולם הלא-אירופי התאפיין במשפחות מורחבות פטריארכליות, היא שהיה אולי הבדל כלשהו בממוצעים, באזורים מסוימים או בשכבות מסוימות בחברה, אבל דיכוטומיה של ממש לא היתה.

כאמור, אין בספר תרומה של ממש להבנת ההיסטוריה של הרבדים הרחבים במזרח התיכון המסורתי, שכן הוא נוגע לאחוז אחד או שניים מהאוכלוסייה. מוטב היה, לדעתי, לו נשארה המחברת בתחום חקר האַעֲיָאן והתמקדה בשאלת הקשר בין השלטון האימפריאלי לאוכלוסייה בתקופה הפרה-מודרנית, ובפעילות הכלכלית הנמרצת והמעניינת שנכבדי חלב כה הצטיינו בה. מחקר כזה לא היה נכלל אמנם באופנה הפופולרית של היסטוריה עממית, אבל היה עשוי להציע, למשל, תשובה מעניינת לשאלה, כיצד קרה שסוריה של המאה השמונה-עשרה נראית כחברה אוטונומית ובעלת חברה אזורית דינמית הרבה יותר מאשר סוריה של המאה העשרים.

חיים גרבר

חיים גרבר

ביבליוגרפיה

Gerber, Haim, 1988. *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*, Jerusalem.